

III Модуль. 1937-1938жж. жаппай жазалау шаралары. Ғасыр қасіреті: Сталиндік түрмелер.

1. №9 Семинар сабағының тақырыбы. Жаппай жазалау және лагерьлер жүйесі

2. Сабақтың мазмұны:

1. Жаппай жазалау және лагерьлер жүйесінің құрылуы.
2. ГУЛАГ – лагерьлер жүйесінің құрылымы.

3. Сабақтың мақсаты мен міндеттері: Жаппай жазалау және лагерьлер жүйесінің құрылуына байланысты ғылыми көзқарастарды талдау. Ғылыми еңбектерге жан-жақты талдау жасау арқылы тарих ғылымындағы өзекті мәселелерін қарастыру.

4. Техникалық және инструментальдық құралдары: интерактивті тақта, плакаттар, проектор сызба-кестелер.

5. Сабақтарды өткізу тәртібі. 1930 жылғы 25 сәуірде лагерьлерді басқаратын ОГПУ құрылып, бір жылдан кейін ГУЛАГ ОГПУ атала бастады. қазақстанда 1930 жылдардың басында лагерьлер жүйесі калыптасты. 1930 жылы мамыр айында КСРО ХКК «Қазақстанда еңбекпен түзету лагерін құру туралы» қаулы қабылдады. 1931 жылы 19 желтоқсанда «Гигант» кеңшары ОГПУ-дің Қарағанды жеке еңбекпен түзету лагері болып қайта құрылып, қысқаша «Қарлаг ОГПУ» аталды. Қарлагта 1 млн-дай тұтқын тіркелген.

Тұтқындар құрамы үнемі өзгеріп отырды. Жаңадан леклегімен адамдар әкелініп, кезең-кезеңмен өзге лагерьлерге жәнелтіліп жатты. ГУЛАГ жобасы бойынша Қарлаг 32 мың тұтқынға арналған, ал, шын мәнінде, мұнда 75 мыңға жуық адам отырды. Тұтқындар санын арттыру Қарлагқа жүктелген халық шаруашылығы міндеттерімен-Қарағанды көмір алабын игеру, Жезқазған және Балқаш металлургия комбинаттарын салу құрылысымен тығыз байланыста болды. Сонымен бірге тұтқындардың көпшілігі ауыл шаруашылығы жұмыстарына да тартылды. Қарлаг жүйесінде мал шаруашылығы фермаларымен қатар, жеміскөкөніс өсіру, жер жырту, кірпіш зауыттары, әк өндіру карьерлері, тас көмір шахталары болды.

Тұтқындар Балқаш мыс қорыту зауытының құрылысында, халықаралық атом электр станциясында, темір жол желілерінде еңбек етті. Кеңестік биліктің қуғын-сургін саясаты 1937-1938 жылдары өзінің шарықтау шегіне жетті. Толық анықталмаған кәрсетулер бойынша қазақстанда 103 мың адам сотталып, олардың 25 мыңнан астамы өлім жазасына кесіліп, атылды. Сөйтіп, өз азаматтарың жою ісінде кеңестік билік фашистік жүйелерден асып түспесе, кем түскен жоқ. 30-жылдары «отанына опасыздық жасады» деген желеумен сотталған кісілердің жарларын қамауда ұстайтын лагерьлер ашылды.

Солардың бірі «Отанына опасыздық жасағандардың жарларының Ақмола лагерінде» (АЛЖИР) С.Сейфуллин, Б.Майлин, Ж.Шанин, С.Асфендияров,

М.Тәтімәв, Т.Жүргенов, Н.Нұрмақов, С. Сармолдаев, С.Есқараев және басқа белгілі қайраткерлердің жарлары қамауда ұсталды. 1938 жылы 6 қаңтарда, мәселен, мұнда 1-3 жас аралығында балалары бар 50 әйелден тұратын алғашқы этап келіп түседі. Олар ерлері саяси айыпкер ретінде сотталған, өздері жас сәбилерімен тұтқынға алынған аналар болатын. Балқаш түбіндегі әскерилерге арналған лагерьдегі жерлеу орындары Соғыстан кейінгі кезеңде тұтқындардың жаңа категориясы пайда болды: бұрынғы әскери тұтқындар, басқыншыларға көмек-тескендер, жер аударылған халықтар, тұтқын немістер мен қылмыскерлер үшін КСРО ішкі істер комиссариатының ерекше лагерьлері құрылды. Мұндай лагерьлер қатарына қазақстандағы далалық лагерь жатқызылды. Далалық лагерь тұтқындары «Қазмысқұрылыс» тресі мен Жезқазған руда басқармасында жұмыс істеді. Ресми құжаттарда «Қарлаг», «Степлаг», «АЛЖИР» деген атпен белгілі болған лагерьлер осы. Гулаг жүйесінің бір бөлімшесі болып табылады. Ал Гулагтың құрамына әр түрлі салалық өнеркәсіп басқармалары енді. Осылайша НКВД жазалау-куштеу органы бола отырып, шаруашылық-экономикалық мекемелердің жұмысын атқаратын орынға айналды. Қазақстанда 1939 жылы 21 еңбекпен түзету лагерьлері мен колониялары орналасты. Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында Гулаг жүйесі одан әрі кеңейе түсті. Оның құрамында 56 еңбекпен түзету лагерьлері, 910 лагерь бөлімшелері, 424 еңбекпен түзету колониялары орналасты. 1953 жылы 1 қаңтарда қазақстанда 1 млн-ға жуық арнайы қоныс аударылғандардың 13 мыңға жуығы лагерьлерде, колонияларда және түрмелерде тұтқында отырды. Арнайы қоныстанушылардың ішінде 450 мыңы неміс, 245 мыңы шешен, 80 мыңы ингуш, 37 мыңы грек, 35 мыңы поляк, 33 мыңы Грузиядан, 6,5 мыңы Қырымнан жер аударылған аз ұлт өкілдері еді.

6. Деңгейлік тапсырмалар:

1. ГУЛАГ-тың Қазақстандағы бөлімшелерін анықтаңыз?
2. Жаппай жазалау лагерьлерінің құрылу себептері мен қызметін талқылаңыз?

7. МӨЖ және ОБМӨЖ тапсырмалары:

1. ГУЛАГ-лагерьлер жүйесінің құрылымы.
2. ГУЛАГ-тың Қазақстандағы маңызды бөлімшелері.

Пайдаланылатын әдебиеттер:

1. Сабыров С. Қазақстан тарихы. Тарихи оқиғаларды ұлттық мүдде тұрғысынан бағалау: Оқу құралы. - Алматы: «Білім» баспасы, 2006. - 224 бет.
2. Х. Абдрхман. Тарихыңды таны. (Отан тарихының очерктері) - Алматы: Дәнекер, 2002. - 171 бет. (28-46)
3. Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін (очерк). - Алматы: «Дәуір» баспасы, 1994.
4. Кан Г.В., Шаяхметов Н.У. Қазақстан тарихы. Оқулық. - Алматы: «Алматыкітап баспасы», 2009. - 264 бет.

5.Жораева Г.Т. Алаш зиялыларының тарихы мен тағдыры (XIX ғасырдың соңы - XX ғасырдың I жартысы): Оқу құралы. - Шымкент: «Нұрлы Бейне» баспасы, 2024. -180 бет.

6.«Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998